

FAHREDDİN ER-RÂZÎ'NİN KUR'ÂN MESELLERİNİ YORUMLAMA METODU*

Interpretation Method of The Qur'an Parables By Fakhruddin Al-Razi

Mehmet FARUK^a

Ahmet AKBAŞ^b

^a Eğitim Hizmetleri VHKİ, Mardin İl Müftülüğü, Mardin, Türkiye, mfaruk47@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6581-3980>

^b Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Gaziantep, Türkiye, ahmetakbas101@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6939-5803>

ÖZ

Yüce Allah, insanlara hidayet kaynağı olarak inzâl buyurduğu kitabında, âfâk ve enfüste bulunan hakikatlerle ilgili olarak insan, hayvan, bitki ve doğa olayları gibi birçok konuda meseller zikretmiştir. Bu meseller vasıtasıyla bir yandan iman edenlerin imanını pekiştirmeyi, diğer yandan da inanmayanları iman etmeye iknâ etmeyi amaçlamıştır. Meseller vasıtasıyla insanların; öğüt alma, düşünme, akletme ve kavrama gibi melekeleri harekete geçirilmeye çalışılmıştır. Buna örnek olarak Ankebût Sûresi'nde Allah'tan başka varlıklara yalvarıp yakaran ve bu tür varlıkların himayelerine girdiklerini zanneden müşriklerin çabalarının anlamsızlığı, örümceğin ördüğü ağa benzetilmekte, ardından "İşte biz, insanlara bu misalleri anlatıyoruz ama bunların hikmetini gerçek bilgi sahibi olanlardan başkası kavrayamamaktadır." buyurulmaktadır. Böylelikle Kur'ân, verdiği etkili mesellerle, insanları âyetler üzerinde düşünüp tefekkür etmeye, hakikatleri kavramaya, özellikle de düşünmeye ve aklı kullanmaya davet etmektedir. Konunun önemine binaen İslâm bilginleri tarih boyunca Kur'ân ilimleri arasında "Kur'ân Meselleri"ne özel bir yer ayırmış, bu alanda müstakil eserler kaleme almışlardır. Bizim de bu çalışmadan maksadımız, Kur'ân ilimleri arasında önemli bir yere sahip olan Kur'ân mesellerine dair Fahreddin er-Râzî'nin yorumları ve takip ettiği metodu tespit ve tahlil etmektir.

Anahtar Kelimeler: Râzî, Mefâtihu'l-Ğayb, Mesel, Temsil, Emsâl, Teşbih.

ABSTRACT

In the Qur'an, which Almighty Allah has revealed to people as a source of guidance, Allah has mentioned many parables on many subjects such as human, animal, plant and natural events regarding the truths found in the comprehensible and small world. With the help of these parables, Allah has aimed to emphasize the belief of believers on the one hand and to convince the unbelievers on the other. Through parables, people's faculties such as taking advice, thinking, reasoning and understanding have been tried to be activated. As an example, in Surah al-Ankabut, it is commanded that the meaninglessness of the efforts of the polytheists, who beseech and beg to beings other than Allah and think that they are under the protection of such beings, is likened to a spider's web. Thus, the Qur'an invites people to meditate on the verses, to grasp the truths, especially to think and to use reason, with the effective parables it gives. Based on the importance of the subject, Islamic scholars have reserved a special place among the Qur'anic sciences for "Qur'anic Parables" throughout history and have written separate works in this field. Our aim in this study is to determine and analyse Fakhruddin al-Razi's comments and the method he followed on the Qur'anic parables, which have an important place among the Qur'anic sciences.

Keywords: Al-Razi, Mefâtihu'l-Ğayb, Parable, Representation, Example, Simile.

* Bu makale, Mardin Artuklu Üniversitesi'nde, Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Akbaş danışmanlığında Mehmet Faruk tarafından hazırlanan "Fahreddin Er-Râzî'nin Mefâtihu'l-Ğayb Adlı Tefsirinde Kur'ân Mesellerini Yorumlama Metodu" adlı yüksek lisans tezinden istifade edilerek hazırlanmıştır.

** Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerîm'in doğru anlaşılması için tarih boyunca İslâm bilginleri büyük çaba sarf etmiş ve birçok alanda sayısız esere imza atmışlardır. Söz konusu çabaların büyük bir bölümü Kur'ân-ı Kerîm'in tefsiri alanında olmuştur. Bu alanda gayret gösteren değerli İslâm bilginlerinden biri de Fahreddin er-Râzî'dir. Üstün gayreti ve yaptığı ilmî seyahatler sayesinde kısa sürede birçok alanda kendini yetiştirmiş olan Râzî; kelâm, fıkıh usulü, tefsir, Arap dili, felsefe, mantık, astronomi, tıp ve matematik gibi ilimleri öğrenmiş ve bu alanlarda birçok esere imza atmıştır. Bu bakımdan tefsir alanında çok önemli bir yeri olan Râzî'nin Kur'an'da yer alan mesellere dair yaklaşımının ve meselleri ele alış tarzının tespiti önemli bir husustur. Bu husus, gerek Kur'ân mesellerinin daha iyi anlaşılması gerekse Râzî'nin Mefâtihu'l-Ğayb adlı eserinin bu yönünün daha iyi tanınması açısından önem arz etmektedir.

Kur'ân'daki meseller birçok hakikati ihtivâ etmekte ve ibretler barındırmaktadır. Yüce Allah Kur'ân'da peygamberlerle kâfirler arasında süregelen mücadeleleri aktarırken sıkça meseller kullanmaktadır. Zira doğruların anlaşılması ve kabul edilmesinde bunların önemli bir rolü bulunmaktadır. Kur'ân'da bu konu ile ilgili âyetlerin çokluğu rahatlıkla göze çarpmaktadır. Yüce Allah, insanlar iyice anlayıp öğüt alsınlar diye mesajlarını hep bu şekilde sunmuştur. Nitekim bir âyette Yüce Allah “*Andolsun, öğüt alsınlar diye biz bu Kur'ân'da insanlar için her türlü misali verdik.*”¹ buyurmaktadır. Böylelikle insanlar, bunların üzerinde düşünüp tefekkür edecek ve hakikatleri kavramaya çalışacaklardır.

1. Emsâlu'l-Kur'ân'ın Tarifi ve Önemi

Mesel “مَثَلٌ”, lügatte; benzer, denk, örnek, delil, hüccet, bir şeyin sıfatı, bir şeyin tamamen ya da kısmen başka şeye benzemesi gibi anlamlara gelmekte olup çoğulu “مَثَالٌ” şeklinde gelmektedir. Aynı kökten gelen misl “مِثْلٌ” ve mesil “مَسِيلٌ” de aynı anlamda kullanılmış kelimelerdir.² Örneğin, “*O'na benzer hiçbir şey yoktur.*”³ Âyetinde “مِثْلٌ” kelimesi benzer ve denk anlamında kullanılmıştır. Cebrail'in Hz. Meryem'e görünmesi ile ilgili “*O'na düzgün bir beşer halinde temessül etti*”⁴ denmektedir. Bu âyette gözle görülmeyen meleğin Hz. Meryem'e gözle görülür hale gelişi “تَمَثَّلٌ” lafzı ile ifade edilmiştir.⁵

Istılahta ise “mesel”, halk arasında yaygınlık kazanmış ibret ve hikmet taşıyan özlü ifadeler anlamına gelmektedir. Mesel, kısa ve veciz ifadelerle kalplere nüfûz eden güzel ve etkili benzetmeler içerir. Kur'ân'da çokça kullanılan ve Emsâlu'l-Kur'ân diye adlandırılan bu üslup Kur'ân'ın en önemli iknâ metotlarından bir tanesidir. Emsâlu'l-Kur'ân, özellikle hatırlatma, nasihat, teşvik, korkutma, ibret alma, mükâfat, sevabın büyüklüğü, yanlışlardan sakındırma, ibret alma, cezanın büyüklüğüne dikkat çekme, hakikatleri örten perdeleri kaldırma ve benzeri konularda kastedilen manayı vurgulayarak gözler önüne serme gibi muhtelif gayeler taşımaktadır.⁶

1 Zümer, 39/27.

2 Rağib el-İsfahani, *el-Müfredat Fi Ğaribi'l-Kur'ân*, Daru'l-Kalem, Beyrut, h. 1412. s. 759; İsmail Durmuş, “Mesel”, *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: XXIX, Ankara, 2004, s. 293-297.

3 Şûrâ, 42/11.

4 Meryem, 19/17.

5 Şadi Eren, *Kur'ân'da Teşbih ve Temsiller*, Işık Yay. İstanbul, 2001, s. 39.

6 Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hağâ'iki Ğavâmizi't-Tenzil*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, 3. Baskı, Beyrut, 1986, 1/72, Celâluddîn es-Süyûtî, *El-İtkân fi Ulumi'l-Kur'ân*, Tahkik: Muhammed Ebu'l-Faysal İbrahim, el-Hey'etu'l-Misriyyetu'l-Ammetu li'l-Kütüb, Cilt: IV, 1974, s. 45; Süleyman Kaya, *Emsâlu'l-Kur'ân*

Müşriklerin kendi elleriyle yaptıkları putlara tapmalarının yanlışlığı bir âyette şöyle ifade edilmektedir: “*Ey insanlar! Size bir örnek verildi. Şimdi ona iyi kulak verin. Sizin Allah’tan başka taptıklarınız bir sinek dahi yaratamazlar, hepsi bunun için toplansalar bile. Eğer sinek onlardan bir şey kapsa, bunu ondan kurtaramazlar. İsteyen de âciz, istenen de.*”⁷ Görüldüğü gibi bu mesel ile müşriklere tapmakta oldukları putların gerçek ma’bud olamayacakları veciz bir şekilde anlatılmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de geçen meseller, “mesel” sözcüğü ile sınırlı olmadığı gibi, sadece belli bir zaman, mekân veya topluluk ile de ilgili değildir. Bu meseller incelendiğinde insan, deve, örümcek, sinek, eşek, köpek, kelebek, çekirge, yeryüzü, dağ, taş, gemi, su, serap, yün, kütük, yakut, mercan, yenilmiş ekin gibi birçok hususu içerdikleri görülmektedir.⁸

2. Mesel İle Teşbih

Çalışmamızın ana konusu mesel olmakla birlikte birbirleriyle olan bağlantıları açısından mesel ile teşbih arasındaki farkları bu başlık altında incelememiz yararlı olacaktır. Yukarıda mesel ile ilgili detaylı bilgi verdiğimizden burada teşbihin tanımını yapacak daha sonra da aralarındaki farkı izah etmeye çalışacağız.

Bilindiği üzere Kur’ân’ın i‘câz özelliklerinden biri de teşbihtir.⁹ Teşbih, “شَبَّهَ” kökünden türemiş olup “benzetmek” anlamına gelmektedir. Teşbih; benzeyen, benzetilen, benzetme ciheti ve benzetme edatı gibi unsurlardan oluşur. Benzeyen ile benzetilen, teşbihin tarafları olup her teşbihte mutlaka bulunması gerekir. Benzetme ciheti ise her iki tarafın arasında bulunan ortak vasıftır. Bu vasıf her iki tarafta ya hakikaten bulunmakta ya da birinde veya her ikisinde mecâzen bulunmaktadır. Yiğidin aslana benzetilmesi ve ilmin de deryaya benzetilmesi buna örnek olarak verilebilir.¹⁰

Teşbih; harf, isim ve fiil gibi edatlarla sağlanır. Özellikle cer edatı olan kâf “ك” harfi asıl ögedir. Ayrıca bu harf, “مَثَلٌ، مِثْلٌ، مِثْلٌ” isimleri, “أَنَّ، أَنْ، أَمَّا” edatları, “مَنْ، الَّذِي” ile türevleri olan ism-i mevsüller ve “ذَا، ذَلِكَ” gibi işaret zamirlerine bitişir. Örneğin teşbihi ifade etmek için “مِثْلٌ” sözcüğü “كَمِثْلٍ” şeklinde, “الَّذِي” ism-i mevsülü de “كَالَّذِي” şeklinde birleşik halde kullanılır. Bu, Kur’ân-ı Kerîm’de yaygın bir kullanım şeklidir.¹¹ Vurgu için bazen teşbih edatının zikredilmediği de olur. Bu tarz yapılan teşbihe teşbih-i müekked denir.¹² Nisbet yâ’sının da teşbih için kullanılması mümkündür. “كَأَنَّهُ كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ” (*İnci gibi parlayan bir yıldız benzer*)¹³ âyetinde böyledir. Bu da tekitli bir teşbihi ifade etmektedir.¹⁴

Mesel ile teşbih arasındaki farka gelince; Âlimlerin bir kısmı teşbih ile mesel arasında fark görmezken çoğunluk bunları farklı kabul etmektedir.¹⁵ Bunların her ikisi de temelde benzetmeye dayanmaktadır. Ancak teşbihte müşebbehin müşebbeh bih’e sadece bir yönden benzemesi yeterli iken temsilde daha fazla ortak yön bulunmalıdır. Örneğin, “Ali aslandır” teşbihinde Ali, aslanın cesaret yönüne benzetilmiştir, tüy ve pençelerine

Bağlamında Hakîm et-Tirmizî’nin el-Emsâl Mine’l-Kitâb ve’s-Sünne Adlı Eserinin Değerlendirilmesi, dergiabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi), Cilt: 4, Sayı, 8, 2016, s. 89.

7 Hac, 22/73.

8 Süleyman Koçak, *Kur’ân Deyimlerinde Teşbihin Temel Özellikleri*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, VII, 2007, sayı: 4, s. 353.

9 Eren, *Kur’ân’da Teşbih ve Temsiller*, s. 29.

10 el-İsfahani, *el-Müfredat Fi Ğaribi’l-Kur’ân*, s. 443; Eren, *Kur’ân’da Teşbih ve Temsiller*, s. 29-30; İsmail Durmuş, “Teşbih”, *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, Cilt: XXXX, s. 553-556.

11 Râzî, *Mefâtihu’l-Ġayb*, 27/582; Durmuş, “Teşbih” Cilt: XXXX, s. 554.

12 Veyis Değirmençay, “Teşbih”, *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: XXXX, İstanbul, 2011, s. 556-557.

13 Nur, 24/35.

14 Durmuş, “Teşbih” Cilt: XXXX, s. 554.

15 Eren, *Kur’ân’da Teşbih ve Temsiller*, s. 39.

değil.¹⁶ Temsilde ise benzetmenin yanında övme, yeme, kanıt getirme, teşvik etme ve caydırma gibi özellikler bulunmaktadır. Örneğin, yetim malı yiyenlerle ilgili Kur'ân'daki meseller son derece caydırıcılık ihtivâ etmektedir. Âyette, “*Yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş dolduruyorlar. Zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir.*”¹⁷ buyurulmak suretiyle yetim malı yiyenlerin hem hali hazırda ateş yedikleri hem de âhirette ateşe girecekleri haber verilmekte ve buna yeltenenler şiddetli bir şekilde korkutulmaktadır.¹⁸

Teşbih umumidir. Temsil ise ondan daha hususidir. Buna göre her temsile teşbih denilebilir ama her teşbihe temsil denemez. Başka bir ifade ile çok yönlü teşbihlere temsil denir.¹⁹ Temsil ile mesel arasında da benzeri bir yakınlık bulunmaktadır. Her mesel temsildir ancak her temsil mesel değildir. Bir temsilin mesel olabilmesi için insanlar arasında yaygın hale gelmesi gerekmektedir. Bununla birlikte temsil, mesel ve istiâreden her biri, teşbih şemsiyesi altına girmektedir.²⁰

3. Râzî'nin Meselleri Yorumlamada Takip Ettiği Metod

Bu başlık altında ise Râzî'nin meselleri yorumlamada takip ettiği metod etraflı bir şekilde örnekler üzerinden tespit ve tahlil edilmeye ve başlıklar halinde sunulmaya çalışılacaktır.

Râzî, meselleri yorumlarken benzer konudaki âyetler, Arap dili ve üslubu, Arapça şiirler, sebep-i nüzûl, kıraat farklılıkları, kelâmî yaklaşımlar, fikhî konular, acem temsilleri, âyetler ve kelimeler arasındaki ilgi ve münâsebet ve İsrâiliyat kaynaklı rivayetler gibi birçok hususa başvurmaktadır. Çünkü o, kendi çağındaki tüm ilimlerden istifade etmiş ve yeri geldikçe de bağlantı kurmayı ihmal etmemiştir. Birçok yerde akla gelebilecek soruları sormuş, âlimlerden konu ile ilgili nakillerde bulunmuş, ardından da kendi yaklaşımlarını ortaya koymuştur.

3.1. Benzer Âyetlerden İstifade Etmesi

Râzî, meselleri yorumlarken Kur'ân'da geçen benzer âyet ve mesellerden bolca istifade etmektedir. Bir başka ifadeyle çoğu kez âyette yer alan meseli başka bir âyette geçen ifadelerle izah etmektedir.

Bakara Sûresi 266. âyette geçen bir meselde, altından ırmaklar akan hurma ve üzüm bahçesine isabet eden kasırgadan söz edilmektedir. Bu meselde, Allah'ın rızasını gözetmeyerek iyi gibi gözüken amellere kötülükler karıştıran kimselerin amellerinin âhiret günü heder olacağı ifade edilmektedir. Âyette “*فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ فِيهِ نَازٌ فَاحْتَرَقَتْ*” “*Derken o bahçesine ateşli bir bora isabet etsin ve o da yanıp kavrulsun.*” denmektedir. Râzî'nin bu konuda getirdiği benzer âyetlerden birisi de “*وَقَدِمْنَا إِلَىٰ مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَنْثُورًا*” “*Onların yaptıkları bütün amellerine yöneldik ve onları dağılmış zerreciklere çevirdik.*”²¹ âyetidir.²² Bu âyette de Allah rızası için hâlisâne bir şekilde yapılmayan amellerin toz zerrecikleri gibi dağılıp yok olacağı başka bir mesel ile bizlere hatırlatılmaktadır.

16 Eren, *Kur'ân'da Teşbih ve Temsiller*, s. 29.

17 Nisâ, 4/10.

18 Eren, *Kur'ân'da Teşbih ve Temsiller*, s. 46-47.

19 Abdülkahir Cürcâni, *Esraru'l-Belağa*, Tashih ve Ta'lik: Mahmut Muhammed Şakir, Matbaatu'l-Medeni, Kahire, Mısır 1991, s. 95.

20 Eren, *Kur'ân'da Teşbih ve Temsiller*, s. 60.

21 Furkan, 25/23.

22 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 7/51.

Âl-i İmran Sûresi 117. âyette kâfirlerin küfür ve inkârlarının, yaptıkları iyi amelleri, soğuk rüzgârın ekinleri helâk ettiği gibi helâk edip boşa çıkaracağı ifade edilmektedir. Âyette “*مَثَلُ مَا يُنْفِقُونَ فِي هَذِهِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ أَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ فَأَهْلَكَتُهُ*” *Onların bu dünya hayatında infâk ettikleri şeyin misali, kendilerine zulmeden halkın ekinine isabet edip onu helâk eden kavurucu bir rüzgârın hali gibidir.*” buyurulmaktadır. Râzî, bu konu ile ilgili birkaç âyeti örnek getirmektedir.²³ Âyetlerden birinde; “*وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمَانُ مَاءً حَتَّى إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا وَوَجَدَ اللَّهُ عِنْدَهُ فَوَاقٍ حِسَابَهُ*” *İnkâr edenlere gelince; onların amelleri ıssız bir çöldeki serap gibidir. Susamış kimse onu su sanır. Yanına geldiğinde hiçbir şey bulamaz. (Tıpkı bunun gibi kâfir de hesap günü amellerinden bir şey bulamaz). Ancak Allah'ı yanında bulur da Allah onun hesabını tastamam görür.*”²⁴ denmektedir. Burada örnek olarak getirilen tüm âyetler, kâfirlerin âhirete göçtüklerinde, dünyadayken yaptıklarının heder olduğunu büyük bir üzüntü ile göreceklerini haber vermektedir.²⁵

3.2. Arap Dil ve Gramerinden İstifade Etmesi

Râzî, Kur’ân mesellerini yorumlarken Arap dilinin belagat, gramer ve kelime analizlerine yer vermektedir.

Bakara Sûresi 17. Âyette; “*مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ*” *Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer: Ateş tam çevresini aydınlattığı sırada Allah ışıklarını yok ediverir de onları göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakır.*” ateş yakan kişi meselini izah ederken öncelikle mesel getirmenin önemi üzerinde durmakta ve “*مَثَلٌ*” sözcüğünü gramer açısından tahlil etmektedir. Arapçada “*مَثَلٌ*” kelimesinin “*مِثْلٌ*” ‘denk/benzer’ anlamına geldiğini söylemektedir. Tıpkı “*مِثْلٌ*”, “*مِثْلٌ*” ve “*مِثْلٌ*” dendiği gibi “*شَبِيهٌ*”, “*شَبِيهٌ*” ve “*شَبِيهٌ*” de denmekte olduğunu, bunların da benzer ve denk anlamına geldiğini söylemektedir.²⁶

Râzî, Bakara Sûresi 26. âyette geçen “*مَثَلًا مَا بَعُوضَةٌ*” tabirindeki “*بَعُوضَةٌ*” sözcüğünü hem i’rab hem de iştikak açısından ele almaktadır. Râzî’ye göre i’rab açısından “*بَعُوضَةٌ*” sözcüğü, “*مَثَلًا*” sözcüğünün atf-ı beyanı veya “*يَضْرِبُ*” fiilinin ikinci mef’ûl olarak mansubdur. “*مَا بَعُوضَةٌ*” sözcüğündeki “*مَا*” edatı ism-i mevsûl veya müphemlik ifade eden edat olarak kabul edildiğinde “*مَثَلًا*” sözcüğü “*بَعُوضَةٌ*” sözcüğünün mukaddem hali olmaktadır. “*بَعُوضَةٌ*” sözcüğü, hazfedilen bir mübtedanın haberi sayıldığında “*بَعُوضَةٌ*” şeklinde merfû okunacağı gibi “*مَا*” edatının ibhâmiyye edatı sayılması durumunda ise cevap olmasından dolayı merfû okunacaktır. Bir nevi ‘O nedir?’ diye gelen takdirî bir soruya, “*بَعُوضَةٌ*”, ‘O sivrisinektir’ şeklinde cevap verilmiş olmaktadır.²⁷

Râzî, “*بَعُوضَةٌ*” sözcüğünü iştikak açısından ele alırken Keşşâf’tan uzunca nakilde bulunmaktadır. Keşşâf “*بَعُوضٌ*” sözcüğünün kısım ve parça anlamına gelen “*الْبَعْضُ*” sözcüğünden türediğini söylemektedir. “Sivrisinek onu ısırır” anlamında “*بَعْضُهُ الْبَعْضُ*” tabirinin kullanıldığına işaret etmekte, “*بَعْضُ الشَّيْءِ*” ifadesinin de bu anlamı teyit ettiğini söylemektedir. Çünkü “*بَعْضٌ*” sözcüğü, “bir şeyin parçası” anlamına gelmektedir. “*الْبَعْضُ*” aslında “*الْقَطْعُ*” kelimesi gibi “*فَعُولٌ*” vezninde bir sıfat olmasına rağmen daha çok isim olarak kullanılmıştır. Bazı âlimler de “*الْبَعْضُ*” sözcüğünün “bir şeyin kısmı” anlamına gelen “*بَعْضُ الشَّيْءِ*” tamlamasından geldiğini söylemişlerdir. Keşşâf, sivrisineğin cisminin ufak olmasından dolayı “*الْبَعْضُ*” olarak isimlendirildiğini ifade etmektedir.²⁸

23 Bkz, Furkan, 25/23, Enfal, 8/36.

24 Nur, 24/39.

25 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 8/337.

26 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 2/312.

27 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 2/364.

28 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 2/364; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/115.

Râzî, Bakara Sûresi 264. âyette; “فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا” “O kimsenin misali, üzerinde toprak bulunan düzgün ve yalçın bir kayadır; kayanın üzerine şiddetli bir yağmur yağmış, onu çıplak halde bırakmıştır.” “pürüzsüz sert kaya” anlamına gelen “صَفْوَانٌ” sözcüğü ile ilgili âlimlerin görüşlerine yer vermektedir. Ebû Ubeyd el-Esma'î'ye göre “صَفْوَانٌ” sözcüğü, tıpkı “safâ” ve “safvâ” sözcükleri gibi maksûr bir isimdir. Bazı âlimlere göre ise “مَرْجَانٌ” sözcüğünün “مَرْجَانَةٌ”nin cem'i ve “سَعْدَانٌ” sözcüğünün “سَعْدَانَةٌ”nin cem'i olduğu gibi “صَفْوَانٌ” sözcüğü de “صَفْوَانَةٌ” sözcüğünün cem'idir. Âyetin devamında “فَتَرَكَهُ صَلْدًا” ibaresindeki “الصَّلْدُ” sözcüğü “pürüzsüz ve kuru” anlamına gelmektedir. Hiçbir şey yetişmeyen toprağa da “pürüzsüz kaya” anlamında “صَلْدُ الرُّنْدِ” denmekte, kıvılcım çıkarmayan çakmaktaşı hakkında da “صَلْدُ الرُّنْدِ” denmektedir.²⁹

Bakara Sûresi 266. âyette “أَيُّدُ أَحَدِكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِنْ نَجِيلٍ وَأَعْنَابٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ” “Sizden biri arzu eder mi ki, hurma ve üzüm ağaçlarıyla dolu, içinde ırmaklar akan ve kendisi için orada her çeşit meyvenin bulunduğu bir bahçesi olsun da bakıma muhtaç çocuklu varken kendine ihtiyarlık gelip çatsın, bahçeye de içinde ateş bulunan bir kasırga isabet ederek yakıp kül etsin!” denilmektedir. Râzî, âyetteki “أَصَابَ” mazi fiilinin muzari fiil olan “يُودُ” fiiline atfedilmesinin nedeni ile ilgili bir soruya, Keşşâf'ın izahı ile cevap vermektedir. Keşşâf'a göre “وَأَصَابَهُ” fiilinin başındaki “و”, atf harfi değil hâl edatıdır. Bu durumda âyet “Kendisine ihtiyarlık gelip çatmış vaziyette iken (tek ümidi olan) o bahçe yanarken sizden biriniz böyle bir bahçesi olmasını hiç arzu eder mi?” anlamına gelmektedir.³⁰ Nitekim Kur'ân'ı tercüme eden müelliflerin çoğu âyete bu anlamı vermişlerdir.

Râzî, Âl-i İmran Sûresi 117. âyette kavurucu soğuk anlamına gelen “الصِّرُّ” sözcüğü ile ilgili âlimlerden birkaç izah nakletmektedir. Müfessirlerin çoğuna göre “الصِّرُّ” sözcüğü “şiddetli soğuk” anlamına gelmektedir. Bazılarına göre ise “الصِّرُّ” sözcüğü, sıcak ve yakıcı rüzgâr ve kaynayan ateş demektir. Alevlendiğinde ateşin çıkardığı ses ve kapının çıkarttığı gıcırta için de “الصِّرُّ” ifadesi kullanılmaktadır. Nitekim kapının çıkardığı gıcırta da “صَرِيرُ الْبَابِ” denildiği gibi “الصِّرُّ” sözcüğü de “şiddetli soğuk ve ürkütücü ses” anlamına gelmektedir.³¹ Mardin Arapça lehçesinde de hâlen “صَرَصَرٌ” rubai fiili, şiddetli soğuk hakkında kullanılmaktadır. Örneğin, “kulakları buz kesildi” anlamında, “صَرَصَرٌ أَدَانُهُ” denmektedir.

Râzî, A'raf Sûresi 176. âyette “إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ” “Üzerine varsan da dilini sarkıtıp solur; kendi haline bıraksan da dilini sarkıtıp solur.” ifadesinin i'rabtaki yerinin hâl olduğunu, bu yüzden de mahallen mansub olduğunu söylemektedir. Buna göre ifadenin takdiri, “كَمَثَلِ الْكَلْبِ ذَلِيلًا لَاهِيًا فِي الْأَحْوَالِ كُلِّهَا” (her hâlükârda soluyan değersiz bir köpek gibidir) olmaktadır.³²

Yûnus Sûresi 24. âyette “حَتَّىٰ إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَارْبَتْ” “Tam yeryüzü zinet ve ihtişamını takınıp süslendiği bir sırada” ifadesindeki “ وَارْبَتْ” sözcüğünün aslı “تَرَبَّتْ”tir. Râzî, bu sözcüğün sarf ile ilgili değişiminin izahını yapmaktadır. “ت” harfi “ز” harfine çevrilerek aynı iki harf birbirine idğam edilmiş, okunabilmesi için de başına vasl hemzesi getirilmiştir.³³

29 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 7/47.

30 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 7/51, Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 1/314.

31 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 8/338.

32 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 15/406.

33 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 17/237.

3.3. Arapça Şiirlerden İstifade Etmesi

Râzî, meselleri yorumlarken âyetlerdeki ifade ve sözcüklerin anlaşılmasına katkı sunacağını düşündüğü konularda Arapça şiirlerden örnekler getirmeyi de ihmal etmemektedir.

Bakara Sûresi 266. âyette geçen “فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْ” “*Derken o bahçesine ateşli bir bora isabet etsin ve o da yanıp kavruksun.*” ifadesindeki “الإعصار” kelimesi, gökyüzüne doğru hortum şeklinde yükselen rüzgâra verilen isimdir. Râzî, halk dilinde buna kasırğa dendiğini söylemekte ve şiirden örnek getirmektedir. Şair şöyle demektedir:

إِنْ كُنْتُ رِيحًا فَقَدْ لَأَقِيْتُ إِعْصَارًا

*Sen rüzgâr isen (rüzgâr da ne ki!); ben kasırğa karşılamaktayım.*³⁴

Râzî, A'raf Sûresi 176. âyette “وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ” “*Dileseydik o âyetlerle onu elbette yüceltirdik. Fakat o yere yapışıp kaldı.*” cümlesindeki “أَخْلَدَ” fiilinin bir yere ikamet edip kalmak ve bir yerden hiç ayrılmamak anlamına geldiğine dair Mâlik b. Süveyd’in şu şiirini örnek vermektedir:

بِأَبْنَاءِ حَيٍّ مِنْ قَبَائِلِ مَالِكِ

وَعَمْرُو بْنُ يَرْبُوعٍ أَقَامُوا فَأَخْلَدُوا

Mâlik ve Amr İbn Yerbû' kabilelerinden bir mahallenin,

*Oraya yerleşip, oradan hiç ayrılmamış olan oğullarına.*³⁵

Şiirdeki “فَأَخْلَدُوا” ifadesi, söz konusu kabilelerin bir yerde ikamet edip oradan hiç ayrılmadıklarını ifade etmek için kullanılmıştır.

Râzî, Nûr Sûresi 35. âyette “اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ” “*Allah göklerin ve yerin nûrudur.*” ifadesinde “نُورٌ” sözcüğünün Allah’ın insanları mükemmel biçimde yönetmesi ve verdiği nûr sayesinde insanların yollarını bulması anlamına geldiğine dair Cerir’den³⁶ şiir getirmiştir. Şair şöyle demektedir:

وَأَنْتَ لَنَا نُورٌ وَغَيْثٌ وَعِصْمَةٌ

*Sen bizim için bir aydınlık, bol yağmur ve korumasın.*³⁷

Râzî’ye göre Cuma Sûresi 5. âyette “*Tevrât’la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerle kitap taşıyan eşeğin durumu gibidir.*” cümlesindeki “يَحْمِلُ” fiilinin i’rabetaki yeri, ya hâl olarak mahallen mansub, ya da “sıfat” olarak mahallen mecrurdur. Buna şiirden de delil getirmektedir. Şair şöyle demektedir:

وَلَقَدْ أَمَرَ عَلَى النَّبِيِّمِ يَسْبُئِي

فَمَرَرْتُ نَمَةً فَلْتٌ لَا يَغْنِينِي

Yemin olsun ki bana söven kendini bilmezsin yanından yürür giderim. O beni ilgilendirmez diyerek yoluma devam ederim.

34 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 7/52.

35 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 15/405.

36 Cerir b. Atıyye b. el-Hatafâ (Huzeyfe) et-Temîmî (ö. 110/728), bkz. Zülfikar Tüccar, “Cerir b. Atıyye”, *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: VII, İstanbul, 1993, s. 412.

37 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 23/379.

Râzî'ye göre âyetteki “الْجَمَارُ” sözcüğü, i'rab açısından şiirdeki “اللَّيْمِ” sözcüğünün konumunda olduğundan “يَحْمِلُ أَسْفَارًا” cümlesi de “يَسْبِيئِي” cümlesi gibi ya mahallen mansub ya da mahallen mecrurdur.³⁸

3.4. Sebeb-i Nüzûlden İstifade Etmesi

Râzî, Kur'ân'da zikredilen meselleri yorumlarken birçok âyetin anlaşılmasında kilit rol oynayan sebeb-i nüzûle de yer vermektedir. Zira çok kere âyetin indiği ortam ve Hz. Peygamber'in (sas) o konuda yaptığı uygulama, âyetin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

Âl-i İmran Sûresi 117. Âyette; “مَثَلٌ مَّا يَنْفِقُونَ فِي هَذِهِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ أَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ” “Onların bu dünya hayatında infâk ettikleri şeyin misali, kendilerine zulmeden halkın ekinine isabet edip onu helâk eden kavurucu bir rüzgârın hali gibidir.” denmektedir. Râzî, bu âyette geçen, mallarını infâk edenlerden kimlerin kastedildiği ile ilgili izahlarına ilâve olarak esbâb-ı nüzûl ile ilgili rivâyetlere de yer vermektedir. Bu konudaki ilk rivâyete göre ayet, Müslümanlardan çekindikleri için mallarını Allah yolunda harcayan münafıklar hakkında nâzil olmuştur. Çünkü onlar nifaklarını gizlemek maksadıyla hayır yollarında infâkta bulunmakta idiler. İkinci rivâyete göre Bedir günü Allah Resulü aleyhine dayanışmaya giren Ebû Süfyân ve çevresindekiler hakkında nâzil olmuş, üçüncü rivâyete göre ise Yahudiler arasında bir takım kötü maksatlı kimselerin kitaplarında tahrifte bulunmaları maksadıyla kendi hahamlarına yaptıkları harcamalar hakkında nâzil olmuştur.³⁹

En'âm Sûresi 122. Âyette; “أَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا” “Ölü iken dirilttiğimiz ve insanlar arasında yürüyebilmesi için kendisine ışık tuttuğumuz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayacak durumdaki kimse gibi olur mu?” denmektedir. Râzî, burada Allah'ın verdiği ışıkta yürüyen ile karanlıklardan çıkamayandan, belirli iki şahsın mı yoksa mü'min ile kâfirin mi kastedildiğine dair farklı görüşler nakletmektedir. Belirli iki şahıs hakkında olduğu ile ilgili sebeb-i nüzûle dair rivâyetlerin tümüne göre karanlıklardan çıkamayan kişi Ebû Cehil'dir. Allah'ın kendisine ışık tuttuğu diğer kişi ise rivâyetlerden ilkinde göre Hamza (ra), ikincisine göre Hz. Peygamber (sas), üçüncüsüne göre Ammar b. Yasir (ra), sonuncusuna göre ise Ömer b. el-Hattab'dır (ra).⁴⁰

3.5. Kıraat Farklılıklarına Yer Vermesi

Râzî, Kur'ân'da zikredilen meselleri yorumlarken âyetlerdeki kıraat farklılıklarına da genişçe yer vermektedir. Bazı kıraat farklılıkları âyetlerin anlamı üzerinde etki etmektedir. Râzî, âyetin anlamı üzerinde etki eden kıraat farklılıkları üzerinde durmakta ve meydana gelen farklı anlamlara dikkat çekmektedir.

Bakara Sûresi 261. âyette “مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ” “Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir.” ifadesindeki “أَنْبَتَتْ سَبْعَ” sözcüklerindeki “ت” ile “س” hems harflerinden olduğundan Ebû Amr, Hamza ve Kisaî'ye göre “أَنْبَتَتْ سَبْعَ” şeklinde idğam ile okunmakta, diğerlerine göre ise aslı üzere izhar ile okunmaktadır.⁴¹

Bakara Sûresi 265. âyette “وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَتَثْبِيئًا مِنْ أَنفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ” “Allah'ın rızasını kazanmak arzusuyla ve kalben mutmain olarak mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yüksekçe

38 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 30/540.

39 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 8/337-338.

40 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 13/134.

41 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 7/40.

bir yerdeki güzel bir bahçenin durumu gibidir.” ifadesinde geçen “رَبْوَةٌ” sözcüğünü Âsım ile İbnu Âmir hem burada hem de Mü’minûn Sûresi 50. âyette “رَبْوَةٌ” şeklinde okumuşlardır. Bu aynı zamanda Temim kabilesinin de lehçesidir. Diğerleri ise her iki yerde de Kureyş’in lehçesine göre râ harfini zammeli olarak “رَبْوَةٌ” şeklinde okumuşlardır. Ayrıca “رَبْوَةٌ” ile “رَبَاوَةٌ” kıraatlerinde râ harfini her üç harekeyle okumak suretiyle “رَبَاوَةٌ”, “رَبْوَةٌ”, “رَبْوَةٌ”, “رَبَاوَةٌ”, “رَبَاوَةٌ” şeklinde altı çeşit kıraat, ayrıca “رَبْوٌ” şeklindeki kıraat ile birlikte toplam yedi tür kıraat bulunmaktadır. Râzî, bu sözcüğün çoğulu “الرَّبْوَى” olarak geldiği için Ahfeş’in “رَبْوَةٌ” şeklindeki kıraatini tercih ettiğini nakletmektedir.⁴² Ancak mushafta “رَبْوَةٌ” şeklinde yer almaktadır.

Râzî, yukarıdaki âyetin devamında “أَصَابَهَا وَابِلٌ فَآتَتْ أَكْلَهَا ضِعْفَيْنِ” “*Bol yağmur alınca iki kat ürün verir.*” ifadesindeki “أَكْلَهَا”nın kıraatı ile ilgili İbn Kesir, Nâfi ve Ebû Amr’ın kâf harfini sükûn ile “أَكْلَهَا” şeklinde, diğer kıraat imamlarının ise harekeli olarak “أَكْلَهَا” şeklinde okuduklarını nakletmektedir. Râzî, bu sözcüğün yiyecek şey anlamına geldiğini ve asıl olanın “أَكْلَهَا” şeklinde okunması olduğunu söylemektedir.⁴³

En’âm Sûresi 122. âyette “أَوْ مَن كَانَ مَيِّتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ” “*Ölü iken dirilttiğimiz ve insanlar arasında yürüyebilmesi için kendisine ışık tuttuğumuz kimse*” ifadesindeki “مَيِّتًا” sözcüğünü Nâfi’ şeddeli olarak “مَيِّتًا” şeklinde okumuş, diğer imamlar ise “مَيِّتًا” şeklinde şeddesiz olarak okumuşlardır. Râzî, lügat âlimlerinin şeddesiz olan “مَيِّتًا” kelimesinin şeddeli olan “مَيِّتًا” kelimesinin hafifletilmiş hali olduğu görüşünde olduklarını ve her iki kıraatin de aynı anlama geldiğini söylemektedir.⁴⁴

Râzî, En’âm Sûresi 125. âyette “وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا” “*Kimi de saptırmak isterse, göğes çıkıyormuş gibi kalbine darlık ve sıkıntı verir*” ifadesindeki “ضَيِّقًا” ile “حَرَجًا” sözcüklerinin her ikisi ile ilgili kıraat farklılığını nakletmektedir. “ضَيِّقًا” sözcüğünü İbn Kesir, hem burada hem de Kur’ân’daki diğer yerlerde “ي” harfinin sükûnuyla “ضَيِّقًا” şeklinde okumuştur. Diğer kıraat imamları ise “ي” harfini şeddeli olarak “ضَيِّقًا” şeklinde okumuşlardır. “حَرَجًا” sözcüğüne gelince, Nâfi’ ve Âsım’ın ravisi Ebû Bekir, “ر” harfini meksûr olarak “حَرَجًا” şeklinde okumuşlardır. Ferrâ ise tıpkı “وَجَلَّ - وَجَلَّ” sözcüğünde olduğu gibi hem kesra hem de fetha ile okunabileceğini söylemiştir.⁴⁵

3.6. Kelâmî Yaklaşımlara Yer Vermesi

Râzî, mesel ile ilgili âyetleri yorumlarken Ehl-i Sünnet, Mu’tezile ve Cebriyye gibi itikâdi mezheplerin yaklaşımlarını da ele almakta ve Ehl-i Sünnet’in görüşlerini savunmaktadır.

Bakara Sûresi 264. âyette “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْطُلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ” “*Ey iman edenler! Allah'a ve âhiret gününe inanmadığı halde insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın.*” buyurulmaktadır. Râzî, başa kakma ve eziyet etme nedeniyle boşa giden sadaka konusunda kelâmî tartışmalara da yer vermektedir. Mu’tezile’ye göre sadaka, önceden tahakkuk ettiği için geçersiz olması doğru değildir. Âyetteki geçersiz oluştan kasıt sadakanın ecrinin ve sevabının geçersiz oluşudur. Çünkü ecir, ileride verilecek olup hâlâ tahakkuk etmemiştir. Kişinin başa kakıp eziyet etmesi, ileride faydalanacağı sadakasının ecrini boşa çıkarmaktadır. Râzî, Ehl-i Sünnet’in bu konudaki görüşünün daha isabetli olduğu kanaatindedir. Ehl-i Sünnet’e göre sadakayı veren kişi, verirken hâlisâne vermiş, ardından da minnet ve eziyet ederek sadakanın ecrini boşa çıkarmış olabileceği

42 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 7/49.

43 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 7/50.

44 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 13/133.

45 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 13/141-142.

gibi daha sadakayı verirken Allah'ın rızasını gözetmemiş de olabilir. Bu durumda ise ne sadakası geçerli olur ne de eciri tahakkuk etmiş olur.⁴⁶

En'âm Sûresi 122. âyette “كَذَلِكَ زَيَّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ” “İşte kâfirlere yaptıkları böyle güzel gösterilmiştir.” denmektedir. Râzî, âyetteki “süsleme” işinin faili ile ilgili olarak cebr ve kader meselesinin söz konusu olduğunu söylemektedir. Râzî'nin, “bizim âlimlerimiz” dediği Ehl-i Sünnet'e göre işi süsleyen Yüce Allah'tır. Çünkü bir işin meydana gelebilmesi için bir etkene ihtiyaç bulunmaktadır. Etken ise ancak Allah'ın yaratması ile meydana gelebileceğine göre fiili süslü gösteren Yüce Allah'tır. Mu'tezile'ye göre ise fiili süsleyen şeytandır. Hasan el-Basrî'nin de fiili süsleyen şeytan olduğu görüşünde olduğu rivâyet edilmektedir.⁴⁷

Râzî, Mu'tezile'nin görüşünü gayet zayıf görmektedir. Zayıflığına dair yukarıdaki etken deliline ilâveten iki delil daha zikretmektedir. Birincisi; filleri kendilerine süslü gösterilen kâfirlere şeytan da dâhil olduğundan her bir şeytana başka bir şeytanın fiili süslü göstermesi durumunda sınırsız süsleyiciler gerekecektir. Bu da mümkün değildir. İkincisi ise bu âyetten hem önceki hem de sonraki âyetlerde Yüce Allah, süsleyicinin kendisi olduğunu haber vermektedir. Önceki âyette “Onların, Allah'ı bırakıp tapındıklarına sövmeyin, sonra onlar da haddi aşarak, bilgisizce Allah'a söverler. Böylece her ümmete yaptıklarını süslü gösterdik.”⁴⁸ denmekte, sonraki âyette ise “İşte böyle, her memlekette günahkârları oranın ileri gelenleri kıldık ki oralarda hilekârlık etsinler. Hâlbuki onlar hilekârlığı ancak kendilerine yaparlar. Ama farkında olmuyorlar.”⁴⁹ denmektedir.⁵⁰

3.7. Acem Darb-ı Mesellerinden İstifade Etmesi

Râzî, meselleri yorumlarken bazen acemlerin darb-ı mesellerinden örnekler getirmektedir. Zira mesellerden hoşlanma ve onlardan yararlanma konusunda Arap olanlarla Arap olmayanlar arasında bir fark yoktur. Her toplumda güzel nüktelerle dolu meseller bulunmaktadır.

Bakara Sûresi 26. Âyette; “إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا” “Şüphesiz yok ki, Allah herhangi bir şeyi, bir sivrisineği, hatta onun da ötesindeki misal vermekten utanıp çekinmez.” denmektedir. Râzî, sivrisinek gibi meselleri vermenin küçümsenemeyeceğini izah ederken mesel getirmenin sadece Araplarda değil, acemlerde de yaygın bir şey olduğunu söylemektedir. Bu konu ile ilgili “Kelile ve Dimne” ve benzeri kitapları da örnek olarak göstermektedir. Bu gibi kitaplardan naklettiği darb-ı mesellerden birkaç tanesi şöyledir:

Sivrisinek, üzerine konduğu büyük bir hurma ağacına, “Sıkı dur ey hurma ağacı, uçmak istiyorum” demiş, hurma ağacı da “Üzerime konduğundan haberim var mı ki uçtuğunu fark edeyim?” demiştir. Diğer bir meselde ise başkalarına nasihat edip kendini unutanlara bir uyarı mahiyetinde, “Unun güzelini eleyerek aşağıya döken ve kendisine sadece kepeği bırakan elek gibi olmayın. Ağzınızdan hikmetler saçarken birtakım kötü duyguları içinizde barındırmaktasınız” denmektedir. Katı kalpli olup kolay kolay bir şeyden ibret almayanlara uyarı anlamında ise “Kalpleriniz, ateşin olgunlaştıramadığı, suyun yumuşatamadığı ve rüzgârın yerinden oynatmadığı taşlar gibi olmasın” denmiştir. Olgun olmayan kimselerle oturup kalkmaktan sakındırmak için ise “Arıları kovalamayın, yoksa sizi sokarlar, Akılsızlarla yüzgöz olmayın, çünkü onlar size söverler” denmiştir.⁵¹

46 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 7/43-44.

47 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 13/132.

48 En'âm, 6/108.

49 En'âm, 6/123.

50 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 13/132-133.

51 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 2/362-363.

3.8. Âyet ve Kelimeler Arasındaki Münâsebete Değinişmesi

Râzî'nin meselleri yorumlarken tefsirinde takip ettiği önemli hususlardan bir tanesi de âyet, sûre ve kelimeler arasındaki münâsebettir. Hemen hemen her mesel ile ilgili âyetin önceki âyetlerle olan münâsebetini ele almış, yer yer kelimeler arasındaki münâsebete de yer vermiştir. Aslında Râzî'nin âyetler arasında kurduğu münâsebet sadece mesel âyetleri ile de sınırlı değildir. O, âyetlerin çoğunun siyak ve sibakları ile olan irtibatlarına dikkat çekmektedir. Bu üslubunu tefsirinin tümünde görmek mümkündür. Bizler burada birkaç örnek vermekle yetineceğiz.

Bakara Sûresi 17. Âyette; *“مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ”* *“Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer: Ateş tam çevresini aydınlattığı sırada Allah ışıklarını yok ediverir de onları göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakıverir.”* buyurulmaktadır. Râzî, buradaki ateş yakan kişi meseli ile sonrasındaki sağanak yağmura tutulanlar meselini, daha önce geçen, gerçekte inanmadıkları halde *“Allah'a ve ahiret gününe inandık”* diyen, kalpleri hastalıklı olan, müminleri aldatmaya ve yeryüzünde fesat çıkarmaya çalışan münafıkların vasıflarının zikredildiği; *“İnsanlardan bazıları da vardır ki, inanmadıkları halde «Allah'a ve ahiret gününe inandık» derler. Onlar (kendi akıllarınca) güya Allah'ı ve müminleri aldatırlar. Halbuki onlar ancak kendilerini aldatırlar ve bunun farkında değildirler. Onların kalblerinde bir hastalık vardır. Allah da onların hastalığını çoğaltmıştır. Söylemekte oldukları yalanlar sebebiyle de onlar için elîm bir azap vardır.”*⁵² âyetlerle irtibatlandırmaktadır. Ona göre daha önceki âyetlerde münafıklarla ilgili anlatılan hususların daha iyi anlaşılması amacıyla burada Yüce Allah, biri ateş diğeri de su ile ilgili olan iki mesel zikretmiştir.⁵³

Râzî, bu mesellerin bir önceki âyette hidayet mukabilinde dalâleti satın alan ve ticaretleri kar etmeyen kimselerle ilgili olabileceğini de söylemektedir. Bir önceki âyette *“İşte onlar, hidayete karşılık sapıklığı satın almış kimselerdir. Bu yüzden alışverişleri onlara kâr getirmemiş ve (sonuçta) doğru yolu bulamamışlardır.”* buyurulmaktadır. Râzî'ye göre ateş yakan kişi meselinde ise Yüce Allah, onların sattıkları hidayeti, ateş yakan kişinin etrafını aydınlatan ateşe benzetmekte, satın aldıkları sapıklığı ise o kişinin nurunun giderilmesine ve karanlıklarda bocalar halde kalmasına benzetmektedir.⁵⁴

Âl-i İmran Sûresi 117. âyette kâfirlerle ilgili olarak *“Onların bu dünya hayatında harcadıkları malların durumu, kendilerine zulmeden bir topluluğun ekinlerini vurup mahveden kavurucu ve soğuk bir rüzgârın durumu gibidir. Allah onlara zulmetmedi. Fakat onlar kendi kendilerine zulmediyorlar.”* buyurulmaktadır. Râzî, bu âyetin tefsirine başlarken sibakındaki âyetle olan münâsebetine işaretle etmektedir. Bir önceki âyette kâfirlerin mal ve evlatlarının kendilerine hiçbir fayda sağlamayacağından bahsedilmiştir. Ona göre 117. âyetteki mesel, kâfirlerin yaptıkları iyilik yolundaki harcamaları ile ilgili insanların aklına gelebilecek soruya yanıt vermektedir. Bu mesel, kâfirlerin küfre girmekle kendilerine zulmettiklerini ve bu yüzden yol, imarethane vb. şeyler yapma, yetime yardım gibi iyiliklerden de yararlanamayacaklarını haber vermektedir.⁵⁵

Bir önceki âyette *“İnkâr edenlerin ne malları ne evlatları, onlara Allah'a karşı bir yarar sağlar. İşte onlar cehennemliktirler. Onlar orada ebedi kalacaklardır.”* buyurulmaktadır. Râzî, kâfirlerin mal ve evlatlarının kendilerine hiçbir fayda sağlamayacağından bahseden bu âyetin ise hem öncesi hem de sonrası ile münâsebetine

52 Bakara, 2/8-10.

53 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 2/312.

54 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 2/313.

55 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 8/336.

işaret etmektedir. Râzî'ye göre Yüce Allah, iyiliklere teşvik ve kötülüklerden korkutma maksadıyla, bir tarafta kâfirlerin karşılaşacakları azaptan diğer tarafta da müminlerin görecekları sevap ve mükâfattan bahsetmektedir. Yüce Allah önceki âyetlerde Ehl-i Kitaptan iman edip sâlih amel işleyenleri zikretmiş ve onların yaptıkları iyiliklerin heder olmayacağını ve karşılıksız kalmayacağını haber vermiştir. Bu âyette ise kâfirlerin ne mallarının ne de evlatlarının kendilerine herhangi bir yararının olmayacağını haber vermektedir.⁵⁶

Cuma Sûresi 5. âyetteki “مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْجِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا” “*Tevrât'la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerle kitap taşıyan eşeğin durumu gibidir.*” ifadesinde Yahudilerin Tevrât ile amel etmeyişlerini kınamak maksadıyla “kitap yüklü merkepler” meseli getirilmiştir. Râzî, getirilen meselde binek hayvanları arasında eşeğin seçilmesi ile ilgili saydığı birkaç sebebin yanında kelimeler arasındaki münâsebeti de başlı başına bir sebep olarak saymıştır. Ona göre kelimeler arasındaki münâsebeti riayet etmek de sözün ayrılmaz özelliklerinden bir tanesidir. Burada ise “جِمَارٌ” ile “أَسْفَارٌ” lafızları arasında diğer hayvan isimlerinde bulunmayan lafzi bir münâsebet bulunmaktadır. Bu yüzden Râzî, burada “جِمَارٌ” isminin zikredilmesinin daha uygun düşüğünü ifade etmektedir.⁵⁷

3.9. İsrâiliyat Kaynaklı Haberleri Kullanması

Râzî, Kur'ân mesellerini yorumlarken konu ile ilgili İsrâiliyat kaynaklı rivâyetlere de yer vermektedir. Bakara Sûresi 74. âyette “*Sonra bunun ardından kalpleriniz yine katılaştı, taş gibi hatta daha katı oldu.*” buyurulmaktadır. Bu meselde, Ehl-i Kitabın gördükleri mucizelere rağmen kalplerinin hakikatlere karşı yumuşayacak yerde kaskatı kesildiği ifade edilmektedir. Râzî, bu âyetin sibakındaki “*Sığırın bir parçası ile öldürülene vurun*” ifadesiyle ilgili İsrâiliyat kaynaklı bazı rivayetler nakletmektedir: İbn Abbas'tan (ra) gelen bir rivayete göre İsrâiloğulları, kesilecek ineği kırk yıl boyunca aramış, daha sonra bulunca boğazlamışlardır. Ancak Râzî, bu rivayetin Kur'ân'ın zahirine aykırı olduğunu söylemektedir. Ona göre “*فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بَبَعْضِهَا*” ifadesindeki “ف” harfî, ara vermeksizin bir işin hemen meydana gelmesini ifade etmektedir. Bu ise sığırın bir parçasıyla vurma işinin sığırın kesme ile ilgili emrin hemen akabinde meydana geldiğini göstermektedir.

Râzî, âyetteki “*Sığırın bir parçası ile öldürülene vurun*” ifadesi ile ilgili başka görüşler de nakletmektedir. Buna göre, dirilmesi için ölüye vurulan sığırın parçası; dili, sağ butu, kuyruğu, kulak kıkırdıklarının bitişik olduğu kemik veya iki omuz arasındaki parçadır. Râzî, bunları naklettikten sonra Kur'ân'ın bunlara kesinlikle işaret etmediğini ve buna benzer konularda sahih haber olmadıkça o konuda susmanın vacip olduğunu söylemektedir.⁵⁸

A'raf Sûresi 175. âyette “*وَآتَلَّ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانْسَلَخْنَا مِنْهَا فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ*” “*Kendisine âyetlerimizi verdiğimiz halde onlardan sıyrılıp da şeytanın kendisini peşine taktığı, bu yüzden de azgınlardan olan kimsenin haberini onlara anlat.*” buyurulmaktadır. Râzî'nin, bu âyetin sebep-i nüzûlüne dair naklettiği rivâyetlerden birinde bu âyetin Bel'am İbn Bâura hakkında nâzil olduğu ifade edilmektedir. Bu rivâyete göre Mûsâ (as), Bel'am'ın bulunduğu şehre gidip oranın halkıyla savaşınca oranın halkı, Bel'am'dan Mûsâ (as) ile kavmi hakkında bedduada bulunmasını istemişlerdir. Bel'am, başta bu isteği kabul etmemiş, ancak baskılar üzerine bedduada bulunmuştur. İddiaya göre duası kabul edilen biri olduğu için de, bedduası sebebiyle Mûsâ (as), kavmi ile birlikte Tih Çölü'ne düşmüştür. Bu rivâyetler arasında Bel'am'ın peygamber olduğuna dair

56 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 8/335.

57 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 30/540.

58 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 30/553.

iddialar da mevcuttur. Doğrusu İsrâiliyat kaynaklı bu rivâyetin pek tutulur tarafı olmamakla birlikte Râzî, sadece Bel'am'ın peygamber olduğu iddiasına itiraz etmektedir. Râzî bu iddiayı şiddetle reddetmekte, delil olarak da “Allah, elçilik görevini kime vereceğini daha iyi bilir.”⁵⁹ âyetini getirmektedir.⁶⁰ Görüldüğü üzere Râzî, İsrâiliyat kaynaklı rivâyetleri âyetlerin süzgecinden geçirmeyi de ihmal etmemektedir.

3.10. Meselin Gayesine ve Hikmetine Değini

Râzî, mesel ile ilgili âyetleri yorumlarken çoğu kez mesel getirmenin gaye ve hikmeti üzerinde durmakta ve meselin yararlarını değişik açılardan örnekler getirmek suretiyle izah etmektedir. Aslında bizatihi mesel getirmenin hikmetini vurgulayan birçok âyet de bulunmaktadır.⁶¹

Bakara Sûresi 17. âyette “مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ”⁶² “Onların misali, bir ateş yakan insan gibidir. Ateş tam etrafını aydınlatığında Allah ışıklarını yok eder de onları karanlık içinde, hiçbir şeyi görmez bir halde bırakır.” buyurulmaktadır. Râzî, Kur'an'ın sûre dizilişine göre birinci mesel sayılabilecek olan bu meseli yorumlamaya başlamadan önce özellikle mesel getirmenin barındırdığı hikmetler üzerinde durmaktadır.⁶²

Râzî'ye göre bir şey hakkında mesel getirmek suretiyle onu anlatmanın kalplerde uyandıracağı etki, mesel getirmeksizin kalplerde uyandıracağı etkiden çok daha fazla olmaktadır. Çünkü mesel getirmenin amacı görünmeyeni görüne benzetmek suretiyle insanlarca kolaylıkla idrak edilemeyen hakikatleri fark edilir ve anlaşılır hale getirmektir. Bu durumda hisler akla yardımcı olmakta ve kalpler de o hakikatin niteliği konusunda mutmain olmaktadır. Bu ise normal anlatımdan çok daha etkili bir izah şeklidir. Örneğin, insanlar iman etmeye teşvik edilirken imanın nura benzetilmesi, normal anlatımdan çok daha fazla kalplere nüfuz etmektedir. Küfre düşmekten sakındırılırken de küfrün karanlığa benzetilmesi normal anlatımdan çok daha fazla kalplere etki etmektedir. Aynı şekilde bir şeyin zayıflığını haber verirken onu örümcek ağına benzetmek de normal şekilde zayıf ve mesnetsiz olduğunu haber vermekten çok daha etkileyicidir. Bu yüzden Yüce Allah, mübin kitabında çokça mesel getirmektedir.⁶³

Hac Sûresi 73-74. âyetlerde “Ey insanlar size bir misal getirildi. Şimdi onu iyi dinleyin: Allah'tan başka taptıklarınız bir sinek bile yaratamazlar, hepsi bu iş için bir araya gelseler bile. Eğer sinek onlardan bir şey kapsa, bunu ondan kurtaramazlar. İsteyen de âciz, istenen de. Allah'ın kadrini gereği gibi bilemediler. Şüphesiz Allah kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir.” buyurulmaktadır. Râzî'ye göre Yüce Allah bu meseldeki “Ey insanlar size bir misal getirildi. Şimdi onu iyi dinleyin!” ifadesi ile müşrikleri derinlemesine ve hakkıyla tefekkür etmeye davet etmektedir. Çünkü sadece dinlemekle fayda hâsıl olmaz. Ona göre bu meselde son derece zayıf bir canlının örnek verilmesinde önemli bir hikmet bulunmaktadır. Zira Allah'tan başka taptıkları tüm ilahları bir araya gelse, son derece zayıf olan sineği dahi yaratamayacaklardır. Öyleyse akıllı bir kimsenin bunları ma'bud olarak görmesi nasıl mümkün olabilir?⁶⁴

59 En'am, 6/124.

60 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 15/403-404.

61 “Öğüt alsınlar diye Allah insanlara misaller getirir.” İbrahim, 14/25; “Andolsun, öğüt alsınlar diye biz bu Kur'an'da insanlar için her türlü misali verdik.” Zümer, 39/27.

62 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 2/311-312.

63 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 2/311-312.

64 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 23/251-252.

Râzî'ye göre âyetin devamındaki “Eğer sinek onlardan bir şey kapsa, bunu ondan kurtaramazlar.” ifadesi ise ibret alınması açısından çok daha çarpıcıdır. Bu ifade ile bir nevi “Bu ilah diye tapmakta olduğunuz putların bir sineği yaratıp yoktan var etmeleri bir yana, bundan çok daha kolay olan sineğin kendilerinden kapıldığını kurtarmaya dahi güçleri yetmeyecektir.” Denmektedir. Öyleyse bu kadar basit bir hususta dahi kendi kendilerine faydaları olmayan bu putların başkalarına faydalarının olmayacağında şüphe yoktur.⁶⁵

Ankebût Sûresi 41. âyette “Allah'tan başkalarını dost edinenlerin durumu, kendine bir ev edinen örümceğin durumu gibidir. Evlerin en dayanıksızı ise şüphesiz örümcek evidir. Keşke bilselerdi!” buyurulmaktadır. Râzî, bu meselin sibakındaki âyetlerde peygamberleri yalanlayanların değişik yollarla helâk edindikleri haber verildikten sonra müşriklerin Allah'ı bırakıp da edindikleri dost ve ma'budların örümceğin edindiği basit yuvaya benzetildiğini söylemektedir. Râzî'ye göre bu mesel birtakım hikmetler barındırmaktadır. Örneğin, bir evin asgari olarak koruma sağlayan duvarı, gölge yapan tavanı ve kilitlenen kapısı gibi özellikleri olmalıdır. Örümceğin yuvasında ise bunlardan hiç biri yoktur. Bu mesel ile nasıl ki örümceğin yuvası kendisini soğuk, sıcak ve rüzgâr gibi şeylerden koruyamıyorsa müşriklerin yalvarıp yakardıkları putların da kendilerini Allah tarafından gelecek herhangi bir azaptan kurtaramayacakları haber verilmektedir.⁶⁶

Râzî'ye göre şirk koşmanın örümceğin yuva örmesine değil de yuva edinmesine benzetilmesinde de bir hikmet bulunmaktadır. Çünkü örümceğin ördüğü yuva sinek vb. haşereleri avlayabilmesine olanak sağlamaktadır. Putperestlerin edindikleri putlardan ise yararlanmaları bir yana azaba uğramalarına neden olmaktadır. Râzî'ye göre bu meselin getirilme hikmetlerinden bir tanesi de insanları içinde buldukları yanlış durumlardan nefret ettirmektir. Bu yüzden mesel, insanların yanlışlardan caymaları için ibret alacakları basit bir varlıktan seçilmiştir.⁶⁷

3.11. İşârî Tefsiri Kullanması

Râzî, meselleri yorumlarken işârî tefsir sayılabilecek yorumlara da yer vermektedir. Ancak yaptığı bu yorumların âyetlerin zahiri anlamlarına ve Kur'ân'ın bütününe mutabık olduğunu görmekteyiz. Râzî'nin “kelime-i tayyibe” ile “kelime-i habise” mesellerine dair âyetleri yorumlarken takip ettiği üslup, işârî tefsire önemli bir örneklik teşkil etmektedir.

İbrahim Sûresi 24-26. âyetlerde “Görmedin mi Allah güzel bir sözü nasıl misal getirdi? (Güzel bir söz), kökü sağlam, dalları göğe yükselen bir ağaç gibidir. O ağaç, rabbinin izniyle her zaman meyvesini verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara böyle misaller getirmektedir. Kötü sözün misali de kökü yerden sökülmiş, ayakta duramayan kötü bir ağaçtır.”⁶⁸ buyurulmaktadır. Bu âyetlerde iman ile küfrü sembolize edecek iki tane mesel zikredilmiştir. Birinci meselde görünümü güzel, toprağın derinliklerine kök salmış, dalları gökyüzünde ve her an meyve veren dört vasıflı bir ağaç tasvir edilmektedir. Râzî, ağacın bu özelliklerinden kastedilenlerin marifetullah ile muhabbetullah olduğunu söylemektedir. Râzî'ye göre marifetullah, mezkûr ağaçtan daha da güzeldir. Zira ağaçların güzellikleri ve verdikleri meyveler bir vakte kadar devam eder. Marifetullah ise insanı, yaratılış hakkında tefekkür eden, mahlûkata karşı müsamaha, şefkat ve merhametle hareket eden bambaşka bir insan haline getirmektedir. Artık kişi marifetullah ile her şeye ibret nazarıyla bakan, duyduklarını hikmet süzgecinden

65 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 23/252.

66 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 25/57.

67 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 25/58.

68 İbrahim, 14/24-26.

geçiren ve her ne pahasına olursa olsun adaletten ödün vermeyen sağlam bir kişiliğe sahip olur. Râzî, güzel ağacın kök, gövde, dal ve meyvelerden oluşması gibi marifetullahın da kalpteki iman, dildeki ikrâr ve bedendeki amellerden oluştuğunu söylemektedir.⁶⁹ Râzî, ikinci meselde örnek verilen ağaçtan ise cehaletin kastedildiğini söylemektedir. Zira Allah'ı tanımamak cehaletin başı ve afetlerin ilkidir. Bu yüzden marifetullaha nail olamayanlar için şecere-i tayyibe'nin aksine manzarası kötü, kökleri topraktan kopmuş ve meyve vermeyen şecere-i habise meseli verilmiştir.⁷⁰

SONUÇ

Yüce Allah anlaşılın diye Kur'ân'ı kolaylaştırdığını belirtmekte, düşünüp ibret almayanları ise “*Kalpleri üzerinde kilitleri mi var!*” (Muhammed, 47/24) ifadesiyle kınamaktadır. Bu yüzden Yüce Allah, kısa ve veciz ifadelerle kalplere nüfûz eden, güzel ve etkili benzetmeler içeren meseller vasıtasıyla insanları düşünüp tefekkür etmeye, hakikatleri kavramaya davet etmektedir. Mesellerde insan, hayvan, bitki ve doğa olaylarını sık sık kullanmakta, böylelikle iman edenlerin imanını pekiştirmekte, inanmayanları da düşünüp ibret almaya ve hakikatleri kavramaya teşvik etmektedir. Bu açıdan mesel, Kur'ân'ın en önemli iknâ metotlarından bir tanesidir. Çünkü mesel getirmekle nasihat, teşvik, yanlışlardan sakındırma, doğruluk ve iyilik gibi konularda kastedilen mana daha iyi vurgulanmakta ve ilâhî mesajlar muhataplar tarafından daha kolay anlaşılacaktır.

Bu gayeye hizmet etmek amacıyla tarih boyunca İslâm bilginleri Kur'ân mesellerini araştırıp incelemiş ve konu ile ilgili birçok esere imza atmışlardır. Bu değerli İslâm bilginlerinden birisi de Mefâtihu'l-Ğayb tefsirinin müellifi Fahreddin er-Râzî'dir. Râzî, fıkıh usûlü, tefsir, Arap dili, kelâm, felsefe, mantık, astronomi, tıp ve matematik gibi çağının hemen hemen bütün ilimlerine dair eserler yazmıştır. Dirâyet metodu ile kaleme aldığı tefsiri ise kendisinden sonra gelen çok sayıda müfessire kaynaklık etmiştir. Çağının bütün ilimlerinden faydalanmak suretiyle kaleme aldığı Kur'ân tefsiriyle, bilimsel tefsir hareketine de öncülük etmiştir.

Râzî, meselleri yorumlarken Kur'ân'da geçen benzer konudaki âyet ve mesellerden bolca istifade etmekte, kendinden önceki âlimlerden de bazı görüşler nakletmektedir. Onların görüşlerini naklederken delillerini zikretmeyi de ihmal etmemektedir. Râzî'nin bu metodu, Mefâtihu'l-Ğayb'ı ayrıcalıklı kılan önemli hususiyetlerden bir tanesidir.

Râzî, Kur'ân mesellerini yorumlarken sözlüğe ihtiyaç duyulmayacak derecede Arap dilinin belagat ve gramer kaidelerine yer vermekte, kelimelerin köklerini incelemekte, detaylı analizlerde bulunmakta ve Arapça şiirlerden de örnekler getirmektedir. Meselleri yorumlarken yer yer esbâb-ı nüzûlden de yararlanmaktadır. Zira âyetlerin indiği ortam ve Hz. Peygamber'in (sav) yaptığı açıklama ve uygulamalar çoğu kez âyetlerin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

Râzî, ilgili âyetlerdeki kıraat farklılıkları üzerinde de durmaktadır. Bu farklılıklardan doğan çeşitli anlamlara, öncelikle benzer âyetlerden istifade etmek suretiyle ışık tutmaktadır.

Râzî, Mefâtihu'l-Ğayb tefsirini yazmadaki amacının Kur'ân'a yöneltilen saldırıları önlemek ve İslâm inancına dair delilleri güçlendirmek olduğunu belirtmektedir. Râzî'nin bu yaklaşımını, mesellere dair âyetleri yorumlamasında olduğu gibi tefsirin tümünde de müşahede etmekteyiz. Mesel âyetlerini yorumlarken tartışmalı

69 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 19/90-92.

70 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 19/93.

itikâdî konularda çoğu kez Ehl-i Sünnet, Mu'tezile ve Cebriyye gibi itikâdî mezheplerin yaklaşımlarına genişçe yer vermektedir. İtikâdî mezheplerin görüşlerini delilleri ile birlikte zikretmekte ve gerektiğinde eleştiriye tabi tutmaktadır.

Râzî'nin meselleri yorumlarken tefsirinde takip ettiği önemli hususlardan biri de âyet, sûre ve kelimeler arasındaki münâsebettir. Râzî'nin her bir mesel ile ilgili âyetin önceki âyetlerle olan münâsebetini ele alması ve yer yer kelimeler arasındaki münâsebetine de değinmesi tefsirindeki yorumlara farklı bir zenginlik katmaktadır.

Hem rivâyet hem de dirâyet metodunu birlikte kullanmış olan Râzî, Kur'ân mesellerini yorumlarken konu ile ilgili rivâyetlerden de faydalanmakta ve tefsir kitaplarına giren İsrâiliyât'ı yer yer eleştirip elemeyi de ihmal etmemektedir. Meselleri yorumlarken mesel getirmenin gaye ve hikmeti üzerinde de durmakta ve meselin yararlarını değişik açılardan örnekler getirmek suretiyle izah etmektedir. Meselleri yorumlarken işârî tefsir diye adlandırılan yorumlara da geniş yer vermektedir. Yaptığı işârî yorumların, âyetlerin zahiri anlamlarına ve Kur'ân'ın bütününe mutabık olmasına da özen göstermektedir.

KAYNAKÇA

Cürçânî, Abdülkahir, “*Esraru'l-Belağa*”, Tashih ve Ta'lik: Mahmut Muhammed Şakir, Matbaatu'l-Medeni, Kahire, Mısır 1991.

Değirmençay, Veyis, “Teşbih”, *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt, XXXX, İstanbul, 2011.

Durmuş, İsmail, “Mesel”, *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt, XXIX, Ankara, 2004.

Durmuş, İsmail, “Teşbih”, *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt, XXXX, İstanbul, 2011.

Eren, Şadi, *Kur'ân'da Teşbih ve Temsiller*, Işık Yay. İstanbul, 2001.

İsfahani, Rağıb, “*el-Müfredat fi Ğaribi'l-Kur'ân*”, Daru'l-Kalem, Beyrut, 1412.

Kaya, Süleyman, “Emsâlü'l-Kur'ân Bağlamında Hakîm et-Tirmizî'nin el-Emsâl Mine'l-Kitâb Ve's-Sünne Adlı Eserinin Değerlendirilmesi” *dergiabant* (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi), Cilt, 4, Sayı:8, 2016.

Koçak, Süleyman, “*Kur'ân Deyimlerinde Teşbihin Temel Özellikleri*” *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII, sayı: 4, 2007.

Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu'l-Ğayb*, İhyâu't-Turasi'l-Arabi, 3. Baskı, Beyrut, 2000.

Süyûtî, Celâluddin, *el-İtkân fi Ulumi'l-Kur'ân*, Tahkik: Muhammed Ebu'l-Faysal İbrahim, el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Ammetu li'l-Kütüb, 1974.

Tüccar, Zülfikar, “Cerîr b. Atıyye”, *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt, VII, İstanbul, 1993.

Zemaşeri, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Ğavâmizi 'l-Tenzil*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, 3. Baskı, Beyrut, 1986.